

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

Розглядаються проблеми політичного лідерства через призму правлячої еліти, співвідношення понять “політична влада”, “авторитет”, “політичні відносини”.

Історія суспільного розвитку свідчить, що існування і розвиток роду людського уже з перших етапів буття немислиме без формування і взаємодії тих чи інших моделей групового проживання. Саме це зумовило вибір такого порядку суспільного життя, де провідну роль відігравали більш досвідчені, розумні, сильні, більш людяні, накінець, люди. Вони отримували визнання, довір'я, авторитет серед своїх співвітчизників, ставали лідерами.

Лідерство політичне (від англ. *Leader* -- ведучий, керівник) – процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав [1].

Проблема політичного лідерства сягає своїм корінням у глибоку давнину. Цією проблемою займалися серед інших і Платон, і Арістотель. В утопії досконалої держави Платона правителями є філософи. Право філософів на панування Платон обґрунтовує тим, що вони, «бачачи і споглядаючи дещо струнке і вічно тотожне, що не творить несправедливості і від неї нестрадаюче...», самі наслідуючи цьому, внесуть «в приватний і суспільний побут людей» те, що вони знаходять у світі ідеального буття [2]. Тобто під істинними філософами Платон розуміє тільки тих, хто любить «споглядати істину». Іншими словами, головними умовами, при яких людина отримує право бути правителем, є оволодіння істиною і її постійне досягнення.

Арістотель вважав, що на ранніх етапах розвитку суспільства лідерами (царями) ставали старші та більш досвідчені глави сімейств. У подальшому, на його думку, право володарювати отримує той, хто переважає інших розумом. Він обґрунтовує це положення рядом аналогій: «Так, домашні тварини за своєю природою стоять вище, чим дикі, і для всіх домашніх тварин краще знаходиться у підкоренні людини: так вони прилучаються до свого блага. Так же і мужина по відношенню до жінки: перший за своєю природою вище, друга нижче, і от перший володарює, друга знаходиться у підкоренні. Той же самий принцип неминуче повинен панувати і в усьому людстві» [3].

Середньовічні мислителі право монарха на панування обґрунтовували «божою волею». В епоху Відродження найбільш цікаві погляди на політичне лідерство були висловлені Нікколо Макіавеллі. Його трактат «Государь», по суті, повністю присвячений розгляду того, яким повинен бути правитель, щоб повести народ до заснування нової держави.

Виділяють чотири принципи Макіавеллі, що характеризують лідера, його місце в суспільстві:

- 1) авторитет, або влада лідера, корениться в підтримці прихильників;
- 2) підлеглі повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера, і розуміти, що він чекає від них;
- 3) лідер повинен володіти волею до виживання;
- 4) лідер – завжди зразок мудрості та справедливості для своїх прихильників.

Повчальними є його думки щодо правителя. Правитель, говорив Макіавеллі, який бажає добитися успіху в своїх починаннях, повинен узгоджувати свої дії з законами необхідності (долі) та з образом поведінки підлеглих. Він повинен враховувати психологію людей, знати особливості їх способу думки, моральні звички, достоїнства і недоліки.

У Новий час глибокі думки про роль видатних особистостей в історії висловлені Г.Гегелем. Він вважав, що цілі, які переслідують великі люди і яким вони віддають свою пристрасть, містять момент всезагального. *Історичні особистості* – це люди, в яких втілені цілі діалектичних переходів, які повинні мати місце в їх час [4].

На нашу думку, гегелівський підхід до розгляду суспільно-політичного лідерства отримав дальший розвиток у марксизмі. Основоположники цієї аналітичної традиції виходили з того, що і сама поява видатних особистостей, і результати їх діяльності є історично необхідністю [5].

У сучасній західній політології висунуто кілька концепцій політичного лідерства. Найбільш відомі – це так звані теорія рис лідерства, ситуаційна теорія лідерства, теорія визначаючої ролі послідовників, а також синтетичні підходи до розгляду лідерства. Зарубіжні дослідники розглядають проблеми лідерства на двох рівнях.

На першому – переважно теоретичному – робляться спроби загально-теоретичного рішення цієї проблеми з допомогою різних філософсько-історичних і політологічних концепцій лідерства.

На другому – переважно утилітарному – вирішення проблеми лідерства зводиться до емпіричних досліджень, до вироблення практичних рекомендацій.

Складність проблеми співвідношення суб'єкта й об'єкта в суспільному розвитку дає можливість для ідеологічних спекуляцій. У реальному житті діють люди, що володіють свідомістю і волею; вони ставлять перед собою цілі та борються за їх здійснення. Ця обставина в певних умовах може народжувати ілюзію, що свідомість є головною силою історичного процесу, а історія – реалізація ідей, носіями яких виступають великі особистості.

Так, американський філософ, теоретик прагматизму Джон Дьюї стверджує, що розвиток суспільства проходить випадково, «від ситуації до ситуації» на основі імпульсів, які одержують від великих лідерів. Натовп веде за собою невелика кількість людей, які знають, чого вони хочуть. Інший американський філософ Сідні Хук у книзі «Герой суспільства» писав, що історія є творінням великих людей і тільки лідери можуть впливати на розвиток людства. Він фетишизує роль політичного лідера, вважає його незалежним від народу.

В західних дослідженнях в основу обґрунтування лідерства покладають психологічні інтерпретації. Деякі вчені, зокрема Зигмунд Фрейд, вважають лідерство певним видом збожеволення, як наслідок неврозу. Дійсно, за свідченням істориків і біографів, ряд політичних лідерів були неврастеніками (Наполеон, Лінкольн, Робесп'єр, Рузвельт, Пуанкаре, Гітлер, Сталін).

Багато дослідників лідерства опираються на типологію, розроблену Максом Вебером. Він виділив три типи лідерства:

- *традиційне* лідерство – право на лідерство, приналежність до еліти, віра в святість традицій (характерного для індустріального суспільства);
- *харизматичне* лідерство – віра в здібності вождя, його винятковість, культ особи;
- *раціонально-легальне* лідерство – основане на вірі в законність існуючого порядку, бюрократичне лідерство.

Головною фігурою у веберівській теорії виступає харизматичний лідер, обраний прямим голосуванням народу, перед яким він несе відповідальність. На думку Вебера, харизматичний лідер, який стоїть поза класами, статусами і демагогічною політикою, міг би, по-перше, об'єднати навколо себе націю і, по-друге, захистити індивіда перед лицем наступу бюрократії.

В концепції харизматичного лідера Макса Вебера розуміється лідер, який на відміну від бюрократа і лідера традиційного глуму, що діють на основі певних експертних професійних знань, виходить із власного внутрішнього переконання у тому, що він знає (і тільки він) спосіб рішення поставлених проблем.

Подібний лідер вимагає від своїх послідовників безперечного підкорення своїй волі. Разом з тим свою концепцію харизматичного лідера М.Вебер жорстко прив'язує до плебіцитарної теорії демократії, розглядаючи останню як панацею від тиранії бюрократів. У рамках цієї теорії народу й окремим індивідам відводиться роль пасивного учасника політичного процесу. Єдина форма політичної участі для мас - це участь у виборах і реалізація права на голосування.

Основне значення плебісциту для Вебера зводиться до того, щоб у результаті прямої участі всього народу в голосуванні створити харизматичний авторитет. По суті виходить, що Вебер вірив у великого політичного лідера, здатного тільки звертатись прямо до мас, тобто, минаючи адміністративну демократію, проводити дальновидну і сміливу політику.

Ряд західних дослідників висунули «теорію рис лідера». Згідно з цією теорією лідерство пояснюється як соціально-психологічний феномен. «Теорія рис» метафізична в своїй основі, оскільки вона розглядає лідерство як ізольований феномен.

У дійсності риси лідера необхідно розглядати не ізольовано від соціальних умов, а в тісному зв'язку з ними. Різні соціальні епохи, соціальні класи і соціальні групи потребують лідерів, що володіють різними якостями. Лідерами не народжуються, а стають, оволодіваючи мистецтвом лідерства. Тобто лідером стає не той, хто хоче, щоб за ним йшли, а той, за ким люди йдуть без примусу.

Протягом тривалого часу проблема політичного лідерства була практично виключена з поля зору наших суспільствознавців, що робить для нас особливо цікавими праці відомих зарубіжних авторів з даної проблематики. Однією з них є книга Роберта Такера «Політична культура і лідерство в Радянській Росії. Від Леніна до Горбачова». Її автор – представник так званого ліберально-демократичного напрямку американської радянології, почесний професор Принстонського університету, президент Американської асоціації слов'янознавства. Р.Такер розділяє діяльність лідера на три взаємопов'язані фази-функції. *Перша* – це діагностична функція: лідери визначають ситуацію, ставлять їй «діагноз»; *друга* – пропонування: вони (лідери) пропонують політику, тобто напрям дії в інтересах групи, яка буде вирішувати проблемну ситуацію; *третья* – мобілізуюча: лідери повинні добитися підтримки групою даного ними визначення її становища і запропонованого плану дій. Усі ці функції притаманні як лідерам, що відносяться до встановлених (конституційованих) форм, так і до лідерів суспільно-політичних рухів.

Р.Такер вважає недоліком політології націленість її на аналіз дій офіційної політики і слабку увагу до суспільно-політичних рухів, тобто тенденцію вчених розглядати в якості предмета свого дослідження владу і силу та фокусувати свою увагу на вивченні держави. Він вважає, що з точки зору лідерства вивчення суспільно-політичних рухів і їх динаміки є складовою частиною самого політичного процесу. На його думку, розуміння політології як «науки про державу» є відповідно небезпечно неповним.

Потреба в лідерстві виникає, коли обставини набувають значимості для цілих груп людей. У малих групах лідерство, як правило, неформальне. У великих і організованих групах, як правило, присутні формальні структури лідерства: керівництво корпорації, вище командування армії, керівництво профспілок і т. д. Структурою лідерства політичної спільності є уряд.

Суспільні рухи, на думку Такера, відіграли і продовжують відігравати велику роль у політичній історії. Дякуючи своєму впливу саме в суспільно-політичних рухах, такі лідери, як Ленін, Троцький, Сталін, Муссоліні, Гітлер, Неру, Нкрума, Бен-Белла, Кастро і де Голль, зайняли своє місце в списку лідерів ХХ століття. У своїй книзі Такер виклав своє бачення феномену політичного лідерства в контексті політичної культури суспільства [6].

В політологічній науці (як зарубіжній, так і вітчизняній) за стилем розрізняють авторитарне лідерство, що припускає одноособливий спрямовуючий вплив, заснований на погрозі застосування сили, і демократичне лідерство. За видами розрізняють «формальне» і «неформальне» лідерство. Ці види або доповнюють один одного і поєднуються в особі авторитетного керівника, або вступають у конфлікт, і тоді ефективність організації падає.

Поняття «лідер» і «керівник» не тотожні, оскільки на практиці не на кожній керівній посаді потребуються особливі лідерські якості і не кожний керівник може бути лідером. Коли йдеться про лідера – носія політичної влади, то першоосновою виступає не посада, а особистість лідера. Авторитетний політик – це перш за все особистість, професіонал. Тобто, щоб стати політиком-лідером, треба бути особистістю. Далеко не кожний, хто обіймає посаду, є лідером-політиком, особистістю.

Суспільно-політичне лідерство можна типологізувати, поклавши в основу наступні критерії:

- особистісні якості;
- особливості стилю, форм і методів діяльності лідерів;
- авторитет, становище лідера в системі суспільно-політичних відносин;
- масштаб діяльності, характер і ступінь складності завдань, що вирішуються;
- соціально-політична обстановка і ситуація в громадській сфері, в якій діє той чи інший лідер.

Політичне лідерство можна розглядати і крізь призму правлячої еліти. Керівну еліту України в останні десятиліття до розпаду СРСР описано і проаналізовано В.Литвином [7].

За сім десятиріч була створена керівна верства, правляча еліта. На зміну їй після серпня 1991 року в Україні, як і в інших державах СНД, приходить нова правляча еліта, яка називає себе демократичною. Закономірно постає питання: чим вона відрізняється від старої і що у них спільного?

Відомо, що нова еліта виступала у виборчих кампаніях з гострою критикою корумпованості партократії, бюрократизму, штучного роздування штатів управлінців. Але коли сама перемогла (на республіканському, обласному, міському, районному рівнях), виявилось, що роздуті штати управлінців вона не скоротила, а, навпаки, значно розширила. Частина нової еліти використовує своє службове становище для збагачення, вступаючи, зокрема, в ринкові структури.

Жорстка економічна політика, що супроводжується зубожінням широких верств населення, хабарництвом, використанням службового становища в корисливих цілях, компрометує в очах народу і молоду демократію. Слід відзначити, що багато західних політологів, застерігаючи проти різкої зміни еліт, використовує такий аргумент: стара еліта вже мала привілеї, перш за все майнові, нова ж представляє ті верстви населення, які обділені ними, роками відчували свою защемленість, а тому, перемігши, нова еліта прагне «взяти своє», відірвати жирний кусень від пирога влади, і, значить, нова еліта обійдеться суспільству дорожче, ніж стара. Ось чому так важливо, щоб «привілеї», необхідні для виконання влади, були оформлені законодавчо, доведені до відома громадськості, як, скажімо, в США. А разом з ними суворо дотримувались також правові та моральні обмеження для представників влади. Для вирішення вищезазначених проблем лідер держави в повній мірі може використати всі інститути демократії.

Лідерство виступає як складна взаємодія людей у соціальних групах, воно завжди пов'язано з природою суспільного ладу, політичною владою. Конкретно-історична ситуація, різні соціальні класи і групи потребують лідерів, що володіють різними якостями. Одні якості потребуються для керівника трудового колективу, другі – для керівника політичної партії, організації, руху, і треті – для керівника держави.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років в Україні почався новий етап демократизації й розмежування політичних сил. Почалось створення політичних партій, суспільних рухів і масових організацій.

Потрібно підкреслити, що справжні політичні лідери формуються безпосередньо в політичній боротьбі. В недавньому минулому не було справжньої політичної боротьби і не було попиту на політичних лідерів. Наше сьогодення підтверджує, що в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, рухів, організацій, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Різко зріс попит на політичних лідерів. І в силу тих же вищезгаданих умов у ролі лідерів іноді опиняються «політкустари» з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури.

Сьогодні, як ніколи, все більше усвідомлюється необхідність моральної поведінки лідера в сфері політики. На перший план висувуються такі моральні якості, як совість, чесність і благородство. Для політичного лідера честь – це перш за все єдність слова і діла; благородство – це толерантність і повага до інакомислячих, у тому числі й до думки політичних опонентів.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, суспільному русі, масовій організації, чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію.

Потреба влади складається з проблем особистості. *Влада* в загальному сенсі означає здібність і можливість впливати на діяльність, поведінку людей з допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права насилля і т. ін. В залежності від поєднання потреб формується тип особистості політичного лідера. Так, якщо особистість, будучи вже при владі, розглядає владу як джерело престижу, слави, як панування над іншими з застосуванням насилства, волонтаризму, то в кінцевому результаті чітко вималюється тип лідера-диктатора. Якщо лідер розглядає владу як гру, як потребу в самовираженні, ставиться до неї легковажно, то неодмінно формується постань авантюриста. Якщо ж лідеру притаманна потреба бути особистістю, яка дотримується моральних принципів і владу розглядає як служіння народу, суспільству, тоді постає постать лідера-демократа. На нашу думку, найнебезпечнішим у діяльності політика, лідера є гра в політику, що, як правило, призводить до непередбачених наслідків.

При оцінці політичного лідера на перший план виступають наступні критерії: моральне обличчя, манера триматися під час спілкування з населенням, взаємодія з іншими політичними суб'єктами, висока політична

культура. Не принижуючи значення вищеназваних критеріїв необхідно підкреслити, що оцінку харизматичному лідеру дає сама історична практика, причому оцінку неоднозначну. Тут виступає цілий ряд тенденцій: *по-перше*, можливість різкого і непередбаченого переходу до тоталітаризму в силу політичної могутності харизматичного лідера; *по-друге*, можливість ідеалізованої «реанімації» історичних персонажів, пов'язаних з міфологізацією особистості; *по-третьє*, не завжди оправдана незалежність і зростання ролі інституту президента. Для ефективної боротьби з бюрократією, авторитаризмом, тоталітаризмом будь-яка система потребує харизматичного лідера.

Еволюція політичного лідерства, як і будь-якого соціального явища, - це рух від простого до складного, від одиничного до множинного. На практиці це частіше всього носить стадіальний характер:

- виникнення суспільних рухів та визначення їх лідерів;
- утворення партій, вироблення їх програмних установок і організаційних принципів;
- боротьба за владу, прихід до влади й участь в управлінні країною, делегування партійних лідерів на керівні державні посади.

Думається, що підтвердженням правильності цього висновку можуть бути міркування Леніна про те, що ма-си поділяються на класи, що класами керують здебільшого політичні партії, що політичні партії управляються більш чи менш сталими групами найбільш авторитетних, впливових, досвідчених особистостей [8]. У цьому зв'язку напрошується висновок: якщо пропонується партією, політичним рухом програма прийнята для більшості членів суспільства, то така партія чи рух, як і її лідери, набувають визнання, стають загальнонаціональними лідерами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник : К., 1997
2. Платон. Сочинения. Т. 3. М: Мысль., - 1971 – С. 305
3. Аристотель. Сочинения. Т. 4. - М., 1976 – 1983. – с. 383
4. Гегель Г. Лекции по философии истории. СПб., 1993. – С. 83-84.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2° изд., Т 39. М. Из-во политич. л-ри. – 1996. – С. 175
6. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. – США : Экономика, политика, идеология. 1990. - № 1. – С. 83.
7. Литвин В. Солодка ноша чи гіркий хрест? - Віче, №8, 1993
8. Ленин В.И. Полное собр. Соч. Т. 41. – М.: Политиздат. – 1974. – С. 24.

Вергун Ольга Миколаївна - аспірант Київського економічного університету.

Наукові інтереси:

- суб'єктивність політичної влади, політичне лідерство.

Швидак Олег Михайлович – доктор історичних наук, професор кафедри історії та політології Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка.

Наукові інтереси:

- політика, політичні відносини, політична влада, політичне лідерство.